

УДК 821.161.2-2.09“19”(092 О.Грушевський)

ТВОРЧИСТЬ ТИМОФІЯ БОРДУЛЯКА В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕКСАНДРА ГРУШЕВСЬКОГО

Ірина КОСТЮК

*Львівська національна академія мистецтв,
кафедра історії і теорії мистецтва,
вул. Кубійовича, 38, Львів, Україна, 79011
тел.: (+38032) 276 14 75, e-mail: itm.lnam@gmail.com*

Досліджено постать Тимофія Бордуляка та його творчість у літературознавчій спадщині О. Грушевського. Через пошук і вивчення літературно-критичних та історико-літературних праць дослідника, аналіз суспільно-політичних чинників зроблено спробу всебічно розглянути оповідання письменника; досліджено ідейно-естетичні критерії, які виражають громадянську позицію та літературну програму, психологізм творів; обґрунтовано метод О. Грушевського – літературного критика та історика літератури; показано особливості осмислення окремих творів письменника, літературного процесу загалом.

Ключові слова: літературна критика, метод, оповідання, психологізм.

Історія незаперечно доводить, що інтелігенції належить величезна роль у всіх без винятку сферах життя суспільства. Саме від її стану, суспільного статусу та можливостей багато в чому залежить прогрес певної державної спільноти. Українська інтелігенція відігравала виняткову роль у духовному й політичному житті свого народу впродовж століть. І це зумовлено об'єктивною обставиною – колосальним розривом між культурно-освітнім рівнем більшості населення і відносно нечисленною українською інтелігенцією. Як слушно зазначив один із дослідників соціального життя України початку ХХ століття Г. Касьянов, «в умовах, коли більшість населення була неписьменною і практично не мала впливу на суспільно-політичне життя, інтелігенція залишалася єдиною соціальною верствою, яка могла бути духовним лідером у будь-якому суспільному русі» [6, с. 3].

На початку ХХ століття на арену суспільного життя виходять високоосвічені люди з широким колом наукових зацікавлень, які ставлять собі за мету піднести рідну культуру на належний рівень, залучити щонайбільшу кількість національно свідомих українців до розбудови вітчизняної освіти, науки, культури – а саме це може стати основою для майбутнього державотворення. Як слушно зауважив М. Жулинський, «протягом багатьох століть український народ не мав повної можливості розвивати свою культуру, включати її в систему світового культурного

процесу та обміну, а внаслідок цього – виробити національний комплексний культурно-естетичний код» [2, с. 19]. Саме вироблення цього «національного культурно-естетичного коду» і стало завданням української інтелігенції, якій довелося жити і працювати на межі століть.

Історія інтелігенції – це, як відомо, історія народу в найвищих проявах, оскільки саме інтелігенція акумулює в собі історико-культурний досвід народу, його мораль і соціально-психологічні риси. Саме таким інтелігентом, що акумулював досвід і мораль народу, був Тимотеї Бордуляк – український письменник, церковний і громадський діяч, учитель і просвітянин. Обставини українського суспільного життя на початку ХХ століття склалися так, що освічений інтелігент, який намагався щось зробити для науки і культури своєї нації, неминуче стикався з низкою найрізноманітніших проблем. Це вже стало традиційним в історії української культури – жоден із визначних представників нашої творчої інтелігенції не присвятив себе винятково одній сфері діяльності, майже всі поєднували художню творчість з літературно-критичною, публіцистичною, науково-дослідницькою, громадською, суспільно-політичною діяльністю. Т. Бордуляк мав парафію у три села (це забирало найбільше його часу й зусиль), учителював, перекладав, а окрім цього також писав літературні твори (поезію і прозу).

Олександр Грушевський (1887–1943) – відомий український літературознавець та історик, один із провідних діячів культурного життя та української науки на початку ХХ століття, молодший брат Михайла Грушевського – проводиря української інтелігенції, який визначав завдання і силою свого авторитету згуртував навколо себе цвіт нації для реалізації цих завдань. Наукова спадщина О. Грушевського вражає різнобічністю та широтою зацікавлень автора: це зокрема фольклор, історія, суспільне життя та ін. На становлення його творчого методу значною мірою вплинула паралельна дослідницька праця у сфері літературознавства та історії: цей критик розглядав кожне літературне явище крізь призму історичного часу та суспільних обставин, які спричинилися до його появи.

1909 року вийшла збірка нарисів О. Грушевського «Сучасне українське письменство у його типових представниках». У передмові автор зазначив, що ця книга становить курс його лекцій, читаних в Одеському університеті. У 1907–1908 роках ці лекції друкували у кількох випусках «Літературно-наукового вісника», а згодом літературознавець упорядкував їх і видав окремою книгою, яка мала великий успіх у школах і гімназіях Галичини [3]. Про популярність цього видання свідчить і той факт, що 1918 року його перевидали під назвою «З сучасної української літератури. Начерки і характеристики». До основного тексту нового видання не було внесено жодних змін, автор лише доповнив його «Вступним словом» і «Загальним поглядом на українську літературу ХІХ в.» [1].

Типову позицію щодо книги висловив В. Дорошенко: «Начерки й характеристики» не можна не привітати – вони заповнюють справжню прогалину в історії нашої новітньої літератури. Тому кожному, хто хоче познайомитись з фактами її, радимо обернутися до цих начерків» [3, с. 163]. Справді, на час виходу книги О. Грушевського у розпорядженні українського читача ще не було

«Начерку історії української літератури» Б. Лепкого (1909), «Нарису історії української літератури до 1890 р.» І. Франка (1910), «Історії українського письменства» С. Єфремова (1911); на розгляд читачів пропонувалися лише літературно-критичні праці М. Петрова, М. Дашкевича, О. Огоновського.

Книга О. Грушевського вийшла у час, коли через брак українознавчої літератури кожне видання такого типу сприймали із захопленням: «бідна нива української критики літературної. Стоїть вона майже не орана... А коли й орано її, то самоділковим плугом, а не європейською машиною» [3, с. 59]. «З сучасної української літератури» – це одна з перших літературознавчих праць О. Грушевського; хоч і мала вона ще сліди невиробленого пера, та становила на свій час дуже корисний внесок у бідне загальними оглядами українське літературознавство початку ХХ століття.

Композиційно праця О. Грушевського складається з трьох частин – «Вступного слова», низки літературних портретів українських письменників ХІХ – початку ХХ століття (31) та «Загального погляду на українську літературу ХІХ в.». Методологічні позиції праці автор висловив у вступному слові, де викладав свої погляди на літературу як вид мистецтва, намагався окреслити у загальних рисах свій принцип бачення літературних явищ, аргументував вибір тих чи інших творів для аналізу, пояснив обраний перелік письменників. За його переконанням, «література в основі своїй завсіди підлягає впливам життя і не може їх позбутись навіть в утворенню ідеальних образів» [1, с. 5]. Дослідник зазначив, що в літературі ХІХ століття співіснують різні напрями, різні літературні школи і вибрати з них одну для характеристики всієї літератури було б хибним обмеженням. Ось чому автор об'єднав письменників хронологічно за десятиліттями: 60-ті роки, 70-ті, 80-ті і 90-ті. Відповідно починається огляд з Ганни Барвінок і завершується літературним портретом Володимира Винниченка.

Усі літературні портрети витримані в одному стильовому ключі. Структурно кожен із них поділяється на кілька частин: почав літературний критик з коротких відомостей про життя письменника, подав його постать у контексті століття, розглядав основні творчі здобутки, характеризував манеру письма, художні особливості та психологічне підґрунтя твору, намагався настільки проникливо вчитатися у художнє полотно, що часом ми бачимо події очима героїв.

У згаданій книзі «З сучасної української літератури. Начерки і характеристики» О. Грушевський окрему статтю присвятив творчості, за орфографією автора, «Тімотея Бордуляка». Цікавою особливістю видання є органічна єдність літературних портретів: характеризовані письменники є різноплановими митцями, яскравими творчими індивідуальностями, які працювали у часовому діапазоні в одне століття, а літературний критик знаходить оті непомітні для пересічного читача нитки, що поєднують цих митців і їхні художні твори в один складний організм – загальноукраїнський літературний процес. Окрім наскрізного зв'язку між літературними поколіннями на рівні всього літературного процесу, О. Грушевський пов'язав свої силуети одна з одною: кожна наступна починається з побіжного трактування останніх думок попередньої. Особливо це стосується висвітлення тематики творів: літературознавець виокремив певне коло проблем, до

яких найчастіше зверталися українські митці слова XIX століття, а потім дослідив особливості трактування однакових тем у різних письменників, показав схоже і відмінне, традиційне і новаторське.

Спостерігаємо це і в аналізованих матеріалах – попередня літературна силуета була присвячена творчості С. Коваліва, тому розмову про Т. Бордуляка О. Грушевський розпочав так: «цікавим контрастом до песимістичних малюнків селянського життя у Ковалева з'являються народні оповідання Бордуляка. Се те ж саме нужденне та зубожіле галицьке село, знищене важкою працею та великими податками; так само багато подібного і в зверхнім вигляді оповідань: невеличкі, безпретенційні оповідання, кожне в кілька сторінок, епізоди щоденного селянського бідкування. Але ж ріжниця в відносинах письменників до тем і персонажів з селянського життя» [1, с. 63].

До речі, щодо терміна «народні оповідання» О. Грушевський багато розмірковував над поняттям «народний», «народні теми в літературі», викладав свої думки про роль народництва в українському суспільному житті. Зокрема, дослідник зазначив: «Історія української інтелігенції XIX віку ще не написана, а коли б була написана, сей постійний і тривкий зв'язок між реальним життям українського суспільства XIX в. і вибором тем української літератури виступав би дуже ясно в зміні протягом десятиліть... Се загальнолюдські питання – надій і сумнівів, любови і ненависти, радощів і суму, або спеціально-місцеві відносини... тлом являється українська родина, українські суспільні відносини. В процесі свого розвитку і розробленні своєї суспільної програми українська інтелігенція знайшла багато неминучих, важних питань і сі питання знайшли собі вислов у творах сучасних українських письменників» [1, с. 219–220].

Побачив критик оцей «вислов» і у творах Т. Бордуляка: «Бордуляк зовсім не оптиміст, він не забуває, що в селянським життю багато сумного, він яскраво малює сі сумні та важкі сторони селянського життя, але разом з тим глибше і ліпше, ніж хто иньший, він вміє відчутити і передати рідкі хвилини безжурного спокою і ясної радості. Через те ясний спокійний кольорит... становить характерну прикмету більшости селянських оповідань Бордуляка – і се завдяки спокійній чутливості письменника» [1, с. 63].

Аналізував О. Грушевський сюжетне наповнення оповідань «Дай, Боже, здоровля корові» (визначив цей твір як «добрий зразок літературної манери Бордуляка» [1, с. 63]), «Перший раз», «Мати». Свого часу С. Єфремов з властивою йому категоричністю так характеризував книгу О. Грушевського: «...праця, виконана в дусі небіжчика Огоновського: окремі етюди про письменників, часом не сучасних і не типових, з переказуванням змісту і без виразно позначеної провідної думки» [4, с. 52]. Де в чому С. Єфремов мав рацію – О. Грушевський вділив багато місця опису сюжетних перипетій художніх творів, але варто зважити на одну важливу деталь – літературознавець готував свій огляд ще на початку 1900-х років, коли художня література українською мовою не була доступна широким колам читачів. Тому, щоби літературознавчий аналіз того чи іншого твору був достатньо зрозумілим для пересічного читача, критик мусив переказати його зміст. Зрештою, жоден літературний критик при

аналізі художнього твору не може уникнути аналізу його сюжету (не уникав цього й сам С. Єфремов).

Щодо «відсутності виразно позначеної провідної думки», то в цьому нам бачиться одна з прикметних рис літературно-критичного методу О. Грушевського – як слушно зазначив один із перших його критиків, «тон автора спокійний, епічний, про літературні факти він говорить зі спокоєм ... «добро і зло внимаю равнодушно» [3, с. 160]. Справді, літературні характеристики, які запропонував О. Грушевський у цьому виданні, не відзначаються особливою експресією. Літературознавець неупереджено і дуже стримано викладав своє бачення літературного процесу і його представників, нікого не перехвалював, але й надто не засуджував, натомість ми бачимо літературні враження зрілого мужа (хоча авторові тоді було заледве тридцять), який з властивою зрілості виваженістю розглядав і характеризував кожен літературний факт, не оминав майже жодного з українських письменників, які творили у ХІХ столітті. Для автора важливою була повнота літературного процесу, хоча це часом шкодило науковій вартості книги.

Також О. Грушевський добре усвідомлював, що йому закидатимуть «несучасність та нетиповість» окремих митців слова, про яких він писав у своїй праці. Ось чому автор зазначив у вступному слові: «Література, як і життя – се постійний рух, постійна еволюція, творення нових поглядів та образів... В шуканню загального, типового, треба виходити поза круг самих визначних та талановитих творів, де так сильно відбилась індивідуальність автора й затерла тим самим загальні, типові, спільні з іншими прикмети... Приходиться часом відступити від загальноприйнятого розділу уваги між більше й менше визначними письменниками. Але треба пам'ятати, що докладна повнота й вповні закінчена оцінка – річ взагалі важка, а подекуди – супроти сучасних діячів та письменників – майже неможлива» [1, с. 6].

Цитовані слова стосувалися і творчості Т. Бордуляка. Літературознавець доречно зауважив щодо тематики творчості письменника: «На перший погляд могло б здаватися, що се поворот до старих часів, до давньої манери оброблення літературних тем з народного життя, але поруч з глибоким, чутливим розумінням селянського життя тут усюди в основі лежить здоровий, спокійний реалізм. Ся наївна фраза “дай боже здоровля корові” – се не така випадково притягнена риса для характеристики селянського життя, але цілком потрібний і зрозумілий вивід з щоденного селянського бідкування...» [1, с. 64]. Пильна увага до психології людини, її духовного «я» – свідчення пошуків Т. Бордуляка в напрямі збагачення художніх засобів у відображенні багатогранної та складної, інколи надто суперечливої людської особистості. Ось чому для письменників-новелістів кінця ХІХ – початку ХХ століття, у тому числі й Т. Бордуляка, значно важливішою була не подія, як, наприклад, в оповіданнях Марка Вовчка, Івана Нечуя-Левицького, Бориса Грінченка та інших, а переживання, почуття, викликане або щоденним життям, або певною пригодою. Письменник знав життя галицького селянина, розорення селянських господарств, появу бідноти, душевні драми й трагедії, спричинені безпросвітними соціальними умовами, не з чужих вуст, не зі статистики чи газет, а з життя. Можемо собі тільки уявити, скільки людських

трагедій, страждань і відчаю побачив і почув він за роки священства, скільки непростих доль вклялися в межі літературних сюжетів.

Літературний критик відзначив у творчості Т. Бордуляка і особливості трактування так званої «жидівської теми», адже в тогочасній українській літературі простежуємо дещо стереотипні образи євреїв-глітаїв. Натомість у оповіданні «Бідний жидок Ратиця» «...автор знаходить у себе слова симпатії до бідного жида Ратиці, що важкою працею здобуває собі кусень хліба. В сьогочасній галицькій дійсності, як і в галицькій сьогочасній белетристиці, жиди на селі виступають дуже часто як експлуататори і гнобителі: знає про се і наш письменник, як знають і селяне, але всі вони в глибокім почуттю різниці між гнобителем і пригнобленим щиро жаліють нещасного Ратицю. Се оповідання... дає нам яскравий сумний малюнок жидівського бідуня і разом з тим болючий зразок життєвої трагедії...» [1, с. 65].

Ніколи О. Грушевський не дозволяв собі (судячи з його літературно-критичної спадщини) виносити однозначні суворі присуди про відсутність «ціни художньої» у творах того чи іншого автора. Дослідник дотримувався думки, що кожний художній твір несе на собі відбиток творчої душі митця, а тому має свою мистецьку цінність і місце у літературному процесі доби. Завдання літературного критика – побачити цю мистецьку цінність і донести це до читача. З такими переконаннями звернувся О. Грушевський і до аналізу твора спадщини Т. Бордуляка. У його літературознавчому дослідженні зустрічаємо й окремі критичні зауваження щодо зображених літературних персонажів. Зокрема, з приводу головного героя оповідання «Гаврило Чорний» дослідник зауважив: «Ми вже бачили в оповіданнях Франка і Ковалева сумні галицькі зразки такого бідуня і знищення, ми бачили також паралельний психічний і моральний занепад. Бачив се в житті і сам Бордуляк, але він трохи штучно сполучив всі такі неприємні риси в особі одного Гаврила» [1, с. 65].

Долучив О. Грушевський до літературно-критичного аналізу огляд українського культурного, громадського та суспільно-політичного життя цього періоду. Калейдоскоп героїв та аналізованих проблем дає змогу побачити український літературний процес XIX століття у всьому його багатстві та розмаїтті, у пошуках і знахідках, у перетині поглядів і боротьбі переконань. Бачимо також і тогочасне українське суспільне та приватне життя у творах Т. Бордуляка. Зокрема, письменник заторкнув тему еміграції українців за океан у пошуках кращого майбутнього (до речі, один із перших в українській літературі). О. Грушевський так обґрунтував постання цієї теми у творах письменника: «Під важким тягарем знищення, що вже наступило чи тільки загрожує, селянська думка починає працювати, шукаючи порятунку й вихода. Для безсилим вийти з давніх звиклих умов життя і господарства одинокий легкий вихід – се перехід на свободні землі. Ми знаходимо вже у Франка отсі бразилійські теми, доторкається їх також і Бордуляк. В оповіданнях “Ось куди ми підемо, небого” і “Бузьки” – се тільки легонько занотовано, а в більшій повісти “Іван Бразилієць” ми маємо яркий малюнок бразилійського бідуня, починаючи від сумного прощання з рідним

селом і надій на ліпшу будучину і кінчаючи повним економічним знищенням і загибеллю цілої родини» [1, с. 66].

Отже, у літературно-критичній спадщині О. Грушевського Т. Бордуляк постає як представник народницького напрямку в українській літературі, адже, на думку критика, «народництво принесло в літературу живий і глибокий інтерес до народного життя, до його побуту і його психології, до всіх проявів його матеріального і духовного життя. У деяких се привело до белетристичного оброблення етнографічних матеріалів, з повним занедбаннем вимог літературної творчості, але у більш талановитих се були психологічні теми лише з яскравим зазначенням впливу спеціальних умов існування» [1, с. 203]. До отих «більш талановитих» дослідник відносив і Т. Бордуляка.

Своїми виваженими судженнями О. Грушевський зробив власний внесок у наукове опрацювання постаті Т. Бордуляка в українському літературознавстві початку ХХ століття, коли українська наука про літературу ставала на міцний науковий фундамент. Дослідники наступних поколінь, безумовно, послуговувалися його літературно-критичними та історичними розвідками, але майже ніхто з них (крім, хіба, Михайла Возняка та Д. Багалія, та й то лише до 30-х років), не зазначав прізвища О. Грушевського та назви його праць серед використаних джерел. Звичайно, ми можемо це зрозуміти, зважаючи на те, що цей науковець був репресований, помер на засланні, навіть ім'я його було під заборонаю, не говорячи вже про пропагування його спадщини та відкрите її використання. Але зараз варто звернутися до праць О. Грушевського, по-новому прочитати їх і скористатися цими працями для повнішого висвітлення історії української літературної критики. Мусимо вписати ім'я цього дослідника літератури, історика та громадського діяча до когорти видатних українців, які стояли на чолі національного відродження в Україні на початку нашого століття, які закладали основи нашої держави, української науки та літературознавства зокрема.

*Стаття надійшла до редакції 10.04.2013
Прийнята до друку 26.04.2013*

Список використаної літератури

1. *Грушевський О.* З сучасної української літератури. Начерки і характеристики / О. Грушевський. – К. : Друкарня Першої Київ. друк. спілки, 1918. – 327 с.
2. *Грушевський О.* Сьогочасне українське письменство у його типових представниках. / О. Грушевський – Кн. 1. – К. : Криниця, 1909. – 237 с.
3. *Дорошенко В.* Нові книжки по історії української літератури / В. Дорошенко // Житте і слово. Статті на літературно-громадські теми / В. Дорошенко. – Львів ; К. : Шляхи, 1918. – 165 с.
4. *Єфремов С.* Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 388 с.
5. *Жулинський М.* Від традицій ХІХ століття до ранніх пошуків ХХ та Іван Франко / М. Жулинський // Сучасність. – 1991. – № 5. – С. 19–27.
6. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. – К. : МП «Глобус», МП «Кік»; Едмонтон : Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 175 с.

**THE TYMOPHIY BORDULIAK'S CREATION IN THE
OLEKSANDR HRUSHEVSKY'S LITERARY HERITAGE**

Iryna KOSTIUK

*Lviv National Academy of Arts ,
chair of history and theory of arts,
Kubijovycha street 38, Lviv, Ukraine, 79011*

The article is dedicated to the research the personal of Tymophiy Borduliak in the O. Hrushevsky's literary heritage and his place in the history of Ukrainian Literature Studies. While analyzing his historical and literary works, social and political factors and life circumstances, we tried to make a thorough examination of Borduliak's novels; studied ideological aesthetic criteria which show his social position and literary program; substantiated scholar's method (approach to belles-lettres work and general trend of its analysis, principles and criteria of analysis, estimate and interpretation of a work, correlation text with reality and absence of this correlation), showed genre and subject's variety of scholar's literary heritage as a production of critic's specific tasks, peculiarities of understanding of writer's separate works, literary process in general.

Key words: literary critic, method, novel, psychologic.

**ТВОРЧЕСТО ТИМОФИЯ БОРДУЛЯКА В ЛИТЕРАТУРНО-
КРИТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АЛЕКСАНДРА ГРУШЕВСКОГО**

Ирина КОСТЮК

*Львовская национальная академия искусств,
кафедра истории и теории искусства,
ул. Кубийовича, 38, Львов, Украина, 79011*

Статья посвящена исследованию личности Тимофия Бордуляка и его творчеству в литературоведческом наследии А. Грушевского. Через изучение литературно-критических и историко-литературных работ ученого, анализ общественно-политических факторов и обстоятельств его жизни приведена попытка рассмотрения рассказов писателя; исследованы эстетические критерии, которые выражают гражданскую позицию и литературную программу, психологизм произведений; обоснован метод А. Грушевского – литературного критика и историка литературы; показаны особенности осмысления отдельных произведений писателя, литературного процесса вообще.

Ключевые слова: литературная критика, метод, рассказ, психологизм.

